

KVALITATIVNÍ VÝZKUM O PROCESU ZPROSTŘEDKOVÁNÍ NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE: POŽADAVKY KLADENÉ NA NÁHRADNÍ RODIČE

QUALITATIVE RESEARCH ABOUT THE PROCESS OF MEDIATING OF SUBSTITUTE FAMILY CARE: REQUIREMENTS FOR SUBSTITUTE PARENTS

Aneta Kozáková

***Abstract:** Substitute Family Care is an institute for children when their parents, for whatever reason, are unable to care for the children themselves. This paper is concerned with substitute family care in the Czech Republic. The paper is specifically aimed at the process of mediating of the substitute family care. A social worker, in the process of mediating of the substitute family care, has a key role, nevertheless, the social worker co-operatives with other people involved, such as psychologists and medical examiners. People involved are abided by the law, different methodologies and recommendations, but even so they are highly benevolent when assessing claimant for substitute family care. The research problem is described in the introduction. The term of substitute family care is explained and the process of mediating of the substitute family care is described there. The issues of who else is interested in this process and what requirements are imposed on a claimant for substitute family care, are also described and explained in this chapter. Research methodology is described subsequently. The aim of the research is to describe how people involved in the process of mediating of the alternative family care perceive and interpret the requests asked of the claimant. The main and sub research questions are based on the aim of the research. Qualitative research strategy is applied and field research, as a type of research, is selected by Miovský. In the last part of the paper the interesting findings from the carried out research are interpreted and discussed. The very process of mediating of the substitute family care in the Moravian-Silesian Region is described. The attitude of the people involved towards the requirements imposed on substitute parents is also described. Sub-questions are answered in the end.*

***Keywords:** Substitute Care, Foster Care, Adoption, Moravian-Silesian Region, Field Research, Process of Mediating, Requirements for Claimant.*

Úvod

Institut náhradní rodinná péče (dále NRP) je jeden z institutů „sociálně právní ochrany dětí určený dětem, které z nejrůznějších důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině“ (Motejl, a další, 2007, s. 83). Sociální pracovníci a jiní zainteresovaní lidé do procesu zprostředkování NRP na sebe přijímají těžkou roli zprostředkovatele této náhradní rodiny, neboť by měli dítěti vybrat takového náhradního rodiče, který již neseleže.

Tento článek se právě zaměřuje na proces zprostředkování NRP v České republice. V úvodu popisuje výzkumný problém, tedy co to je NRP, jak se lidé mohou stát náhradními rodiči a jaké požadavky jsou na ně kladeny. Zároveň popisuje, kdo je do tohoto procesu zprostředkování zapojený a jak by měl postupovat. Po vymezení problému je popsána metodologie výzkumu¹, pomocí kterého se snažíme popsat, jak jednotlivé zainteresované osoby v procesu zprostředkování NRP vnímají a interpretují požadavky kladené na žadatele o NRP. V závěru je diskutováno nad výsledky výzkumu. K diskusi nám pomohly výzkumy, které se sice nezabývaly celým procesem zprostředkování NRP, ale zmapovaly přípravu žadatelů (Hofrová a Rotreklová, 2009; Konečná a Koubová, 2010).

1 Výzkumný problém

1.1 Náhradní rodinná péče

Rodina je definována různě a má různorodé funkce ve společnosti. „Pro dítě má rodina nezastupitelný význam. Dítě se do ní rodí a primárně právě v ní získává bezpečný prostor – domov – místo, ve kterém se může svobodně pohybovat a rozvíjet.“ (Bubleová a další, 2011a, s 64) Avšak když tato původní rodina selže, dítě má právo být umístěno do náhradní rodiny, která mu poskytne stejnou rodičovskou péči a výchovu jako rodina původní. Lidskému jedinci je dána schopnost přijmout opuštěné dítě a postarat se o něj. Samotné “dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají, a že mu vůbec nezáleží na tom, zdali na to mají potvrzení z porodnice.” (Matějček, 1994, s. 21)

Náhradní rodinná péče v České republice je popsána v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů (dále ZoR). Od 1. 1. 2014 vyjde v platnost nový zákon - občanský zákoník 89/2012 Sb., který bude obsahovat nově i rodinné právo.

V ZoR chybí jednoznačné definice, které se v zahraničních zákonech běžně vyskytují². Například pojmy náhradní péče a náhradní výchova, které v tomto příspěvku hojně využíváme, v ZoR nejsou vymezeny. Vysvětluje je až Hrušáková (2009) v komentovaném zákoně, pojem péče v zákoně neznamena pouze osobní péči o zdraví dítěte, ale zahrnuje i péči o samotný vývoj, jak tělesný, tak citový, rozumový a mravní. Zkráceně lze říci, že popis péče o dítě v zákoně je výchova v nejširším slova smyslu. Přitom mezi péčí a výchovou je rozdíl, jak uvádí Škoviera (2007). Péče uspokojuje převážně biologické potřeby. Výchova pak uspokojuje především potřeby psychologické a sociální. Také lze říci, že výchova zahrnuje i péči, avšak pečovat lze i bez toho, že bychom vychovávali. Záměna těchto pojmů se paralelně objevuje v praxi i v odborné literatuře, například Matoušek (2008) a Macháčková (2000)

¹ Výzkum byl realizovaný v roce 2012 v rámci diplomové práce na Fakultě sociálních studií, Ostravské univerzity v Ostravě (Kozáková, 2012).

² Například Zákon o rodině č. 36/2005 Sb. na Slovensku definuje náhradní péči jako „několik zvlášť uspořádaných, na sebe navazujících a vzájemně se podmiňujících dočasných opatření, které nahrazují osobní péči rodičů o nezletilé dítě v případech, pokud ji rodiče nezajišťují nebo nemohou zajistit“ (§44, odstavec 1). Nebo v Polsku náhradní péče, dle Zákona o podpoře rodiny a systému náhradní péče, je vykonávána v případě, že není možné zajistit péči a výchovu rodiči. Dále dle zákona náhradní rodina a dětský domov rodinného typu zajišťují dítěti nepřetržitou péči a výchovu a spolupracují s adopčním centrem, koordinátorem náhradní rodinné péče a organizátorem náhradní rodinné péče.

považuje pojem NRP a náhradní výchovná péče, stejně tak jak náhradní výchova a náhradní péče za synonyma; Bubleová a Kovařík in Matějček (1999) píše o náhradní výchovné péči, kde nejčastější formou je ústavní péče, a o NRP, kde se o děti starají náhradní rodiče; Svobodová (2003) náhradní výchovu, nebo také náhradní výchovnou péči, dělí na ústavní výchovu a na NRP; Dvořák (2007) vidí náhradní výchovu totožně jako náhradní výchovnou péči a jako ústavní výchovu.

V České republice, když se o dítě z nejrůznějších důvodů nemůže starat původní rodič³, dítě může být umístěno do jedné z forem náhradní rodinné péče, buď do: „Svěření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče“ podle §45 ZoR, do „Pěstounská péče“ podle §45a ZoR, do „Osobní poručenská péče“ dle §78 ZoR anebo do „Osvojení“ podle §63 ZoR.

V České republice bylo v roce 2011⁴ podáno 817 žádostí podle § 45 ZoR, 703 žádostí o pěstounskou péči, 337 žádostí o osobní poručenskou péči a 673 žádostí o osvojení. Umístěno bylo 1 371 dětí do péče podle §45 ZoR, 347 dětí do pěstounské péče a 929 dětí budoucím osvojitelům a do osvojení. Překvapivé je, že v Moravskoslezském kraji bylo v roce 2011 nejvíc podaných žádostí a to 479 a zároveň je zde největší počet dětí v NRP. Tomuto kraji je právě věnovaná i výzkumná část příspěvku. (MPSV, 2012)

1.2 Zprostředkování NRP

Proces zprostředkování NRP⁵ popisuje zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů (dále zákon o SPOD). Zprostředkování osvojení a pěstounské péče, jak definuje zákon o SPOD, spočívá ve vyhledávání dětí vhodných k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče a nalezení vhodných osvojitelů nebo pěstounů pro tyto děti. Dále zprostředkování spočívá v odborné přípravě fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny k přijetí dítěte, ve výběru této osoby k určitému dítěti a v zajištění osobního seznámení se dítěte s touto osobou (§19a odstavec 1). Vedle zákona Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále MPSV) předkládá metodické doporučení. Jednotlivé organizace vydávají i své metodiky, jako je například Metodika přípravy k pěstounství (Černá, 2011). Procesem zprostředkování prochází pouze ti lidé, kteří mají zájem o NRP a neznají konkrétní dítě, o které by chtěli pečovat a vychovávat.

Klíčovou osobou v procesu zprostředkování NRP je sociální pracovník z krajského úřadu. Do procesu zprostředkování NRP jsou dále zainteresovaní sociální pracovníci z úřadu obce s rozšířenou působností, kteří mají pod sebou agendu NRP a přijdou s žadatelem jako první do kontaktu, dále posudkoví psychologové a posudkoví lékaři a samozřejmě jistou a nepostradatelnou roli zde hraje i poradní sbor.

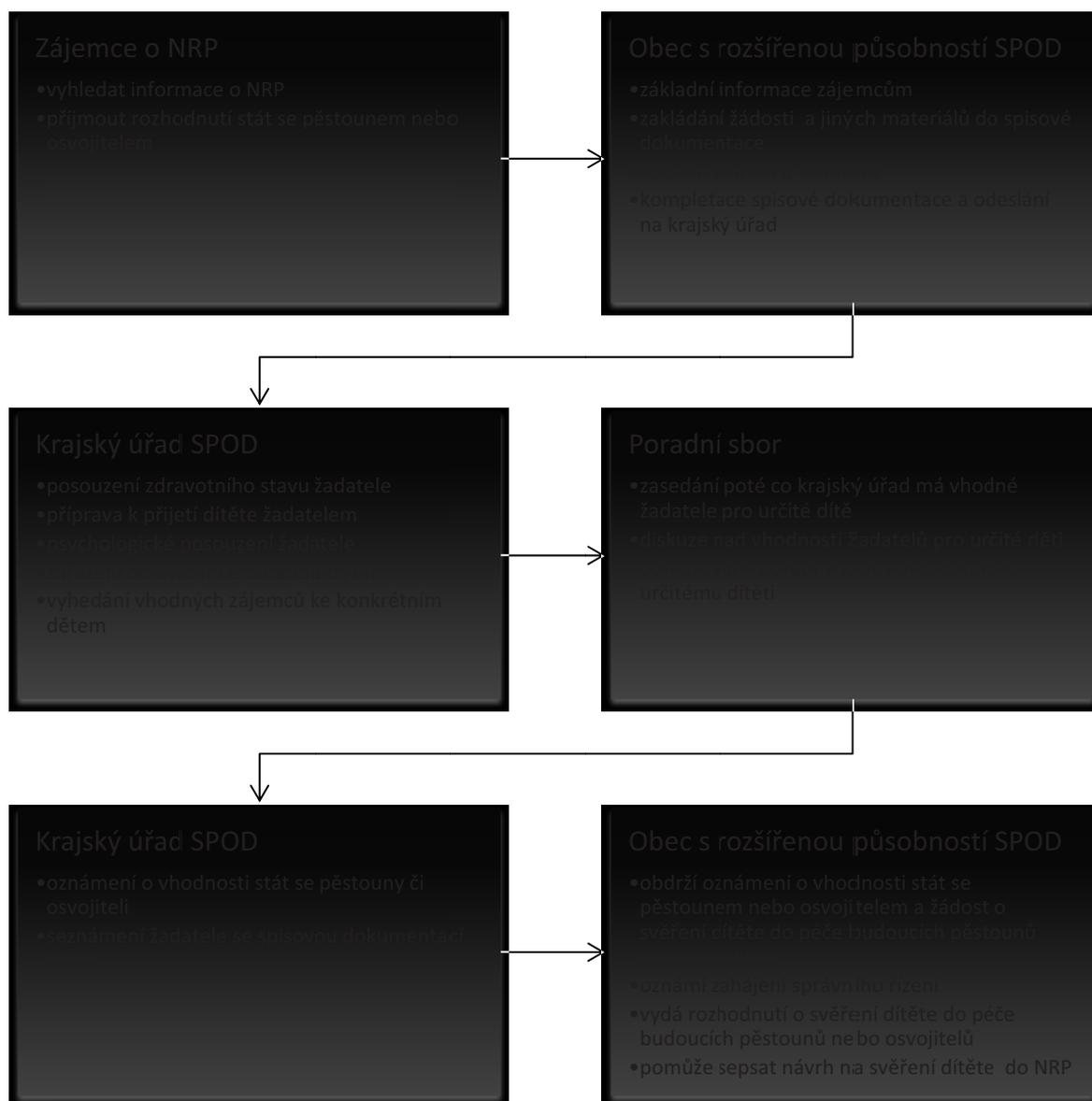
Níže následuje obrázek, který jednoduše znázorňuje proces zprostředkování NRP.

³ Původní rodič též biologický rodič.

⁴ Za rok 2012 ještě není vydaná Statistická ročenka.

⁵ Zprostředkováním NRP mám všeobecně na mysli vyřizování žádostí, posuzování žadatele a zprostředkování NRP.

Obr. 1: Proces úspěšného zprostředkování NRP

Zdroj: Kozáková, 2012

1.3 Požadavky kladené na žadatele

Žadatel o NRP musí projít procesem vyřizování žádostí, posuzováním žadatele a zprostředkováním NRP. Zda bude žadatel zařazen do evidence žadatelů vhodných stát se náhradním rodičem a posléze bude-li k dítěti navržen, aby mohlo dojít k zprostředkování, musí tento žadatel splňovat určité kritéria. Požadavky kladené na žadatele o NRP se stejně jako prostředí okolo nás vyvíjí. V minulosti se upřednostňoval zájem osvojitelů a pěstounů, v dnešní době je nejdůležitější zájem a blaho dítěte. Co však přetrvává, je cíl umístit dítě co nejdříve do náhradní rodiny poté, co nemůže zůstat z jakýchkoli důvodů se svou původní rodinou. V minulosti to bylo hlavně z důvodu, aby dítě přežilo, dnes je primárním důvodem zdravý psychický vývoj.

Požadavky kladené na žadatele můžeme najít v zákoně o SPOD, v metodickém doporučení MPSV a v doporučeném postupu MPSV. V těchto materiálech se nám nepodařilo najít nějaký větší rozpor. Je možné, že také existují nepsaná pravidla požadavků či různé vnitřní předpisy úřadů. Požadavky ve výše jmenovaných materiálech jsou pouze naznačeny. Zbytek požadavků je nechán na individuálním posouzení zainteresovaných osob do procesu zprostředkování NRP. Z toho vychází, že existuje vysoká benevolence odborníků a musí být složité pro nového sociálního pracovníka, psychologa a posudkového lékaře či člena poradního sboru si urovnat požadavky, které bude po žadateli o NRP vyžadovat. Je k diskusi, jaký má dopad benevolence na žadatele či na děti.

O vysoké benevolenci hovoří Konečná a Koubová (2010) v závěrech svého výzkumu, který byl zaměřený na přípravu žadatele o NRP. Tento výzkum poukázal, že v zákoně chybí specifikovaný cíl přípravy, proto je různě vykládán a mnohdy nesouhlasí s cíli uvedenými v metodických doporučeních. Příprava je tedy hlavně oceňována jako možnost navázání dobrých vztahů s odborníky a umožnění vzniku svépomocné skupiny.

ZoR popisuje osobu osvojitele pouze jako zletilou fyzickou osobu, které způsobem svého života zaručuje, že osvojení bude ku prospěchu dítěte i společnosti. Mezi osvojitelem a osvojencem by měl být přiměřený věkový rozdíl a osvojitel by měl mít způsobilost k právním úkonům. Osobu pěstouna zákon popisuje jako fyzickou osobu, která poskytuje záruku řádné výchovy dítěte. Osvojitelem i pěstounem se může stát i osamělá osoba, jako společné dítě si mohou osvojit nebo vzít do pěstounské péče jen manželé. Při přijetí dítěte jen jedním manželem musí mít manžel souhlas druhého manžela, je-li to možné.

Zákon o SPOD definuje, jaké náležitosti by měla obsahovat žádost žadatele o NRP a spisová dokumentace žadatele o NRP podle §216, dále specifikuje odborné posouzení pro účel zprostředkování NRP podle §27. Odborné posouzení podle zákona zahrnuje posouzení žadatele⁷, zhodnocení přípravy k přijetí dítěte do rodiny, vyjádření dětí žadatele k podané žádosti, jsou-li tohoto vyjádření schopni, dále posouzení schopnosti dítěte přijmout nové dítě do rodiny, posouzení bezúhonnosti žadatele a bezúhonnosti lidí, žijících ve stejné domácnosti. Žadateli vyplývá povinnost umožnit veškerá posouzení realizovat. (Zákon o SPOD, §27)

MPSV pro doplnění dále vydává metodologická doporučení. Požadavků kladených na žadatele o NRP se týká Metodologické doporučení č. 7/2009 a č. 8/2009. Metodologické doporučení č. 7/2009 k odbornému posouzení žadatelů

⁶ Žádost obsahuje osobní údaje, zprávu o zdravotním stavu, údaje o ekonomických a sociálních poměrech, podepsaný souhlas, že orgán SPOD může zjišťovat a ověřovat informace o žadateli, podepsat souhlas s účastí na přípravě k přijetí dítěte, písemné vyjádření, zda po uplynutí stanovené lhůty může být zařazený do evidence Úřadu pro zprostředkování osvojení dítěte z ciziny, či zda o to žádá výlučně. Obecní úřad obce s rozšířenou působností dokládá k žádosti vyžádaný opis z evidence Rejstříku trestů, opis z evidence a jeho samotné vyjádření k žádosti. (Zákon o SPOD, §21)

⁷ „Charakteristika osobnosti, psychologický stav, zdravotní stav, jenž zahrnuje posouzení, zda zdravotní stav žadatele z hlediska duševního, tělesného a smyslového nebrání dlouhodobé péči o dítě, předpoklad vychovávat dítě, motivace, která vedla k žádosti o osvojení dítěte nebo k jeho svěřeni do pěstounské péče, stabilita manželského vztahu a prostředí v rodině, popřípadě další skutečnosti rozhodné pro osvojení dítěte nebo jeho svěřeni do pěstounské péče.“(Zákon o SPOD, §27, odstavec 2b).

o zprostředkování NRP konkretizuje pojem posouzení žadatele, ale nevěnuje mu větší pozornost. Doporučení dále popisuje přípravu pro přijetí dítěte do rodiny. Neboť zda bude žadatel o NRP zařazen do evidence žadatelů o NRP, záleží také na zhodnocení přípravy k přijetí dítěte do rodiny po jejím absolvování, psychologické posouzení probíhá souběžně. Metodika se dále blíže zabývá pěstounskou péčí na přechodnou dobu a hostitelskou péčí. (Vítková Rulíková, 2009)

Metodické doporučení MPSV č. 8/2009 k postupu a cílům psychologického vyšetření žadatelů o osvojení nebo pěstounskou péčí popisuje doporučený diagnostický postup při psychologickém vyšetření a kam by mělo psychologické vyšetření směřovat.

Psychologické vyšetření se má snažit odhalit (1) do jaké míry je žadatel způsobilý pro určitou formu NRP. Způsobilost lze definovat jako „nepřítomnost rizikových faktorů v závažnosti kontraindikace pro svěřeni dítěte do péče, specificky je třeba uvažovat o kvalitě indikací pro zamýšlenou formu NRP a ukazatelích rizik“ (Vítková Rulíková, 2009 str. 1). Způsobilost žadatele vyžaduje zkoumání charakteristik osobnosti, psychického stavu, výchovných zkušeností a schopností žadatele, stability partnerského vztahu, kvality rodinného prostředí. (2) Tedy do jaké míry je žadatel aktuálně připraven k převzetí dítěte do NRP. Zjišťují se představy o dítěti, požadavky a nároky na ně, jaké tolerance je žadatel schopný, jaká je motivace jeho žádosti o svěřeni dítěte do péče, jaké má materiální podmínky pro přijetí dítěte do rodiny a jaký je aktuální zdravotní stav žadatele. (Vítková Rulíková, 2009)

Doporučený postup pro posudkové a praktické lékaře vydaný MPSV předkládá seznam nevyhovujících zdravotních stavů, díky kterým žadatel nemusí být doporučený k zařazení do evidence žadatelů o NRP. Při posuzování žadatele by měl lékař přihlížet i k sociálním podmínkám a rodinnému zázemí žadatele. Neboť jednoznačně prokázané závažné onemocnění nemusí vylučovat možnost být náhradním rodičem nyní i v budoucnu. „Posuzování nesmí vycházet pouze ze samotné existence zdravotního postižení, ale posuzovat individuálně dopad tohoto postižení na výchovu a péči o dítě.“ (Čeledová, 2010, s. 7)

2 Metodologie výzkumu

2.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu vzhledem k výše popsané problematice je popsat, jak jednotlivé zainteresované osoby v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče⁸ vnímají a interpretují požadavky kladené na žadatele o náhradní rodinnou péči.

Jako hlavní výzkumná otázka nebo také obecná otázka je: Jak jsou požadavky kladené na žadatele vnímány a interpretovány osobami zainteresovanými v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče v Moravskoslezském kraji? Hlavní výzkumná otázka je konkretizovaná do dvou dílčích neboli specifických otázek: (1) Z jakých zdrojů vychází při kladení požadavků na žadatele o náhradní rodinnou péči osoby zainteresované v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče? (2) Jak definují,

⁸ Zainteresovanou osobou v procesu zprostředkování NRP rozumím osoby, jejichž činnost spočívá ve zprostředkování osvojení a pěstounské péče jak je definováno v zákoně o SPOD (§19a odstavec 1)

hodnotí, požadavky kladené na žadatele o náhradní rodinnou péči osoby zainteresované v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče?

2.2 Výzkumná strategie

Vzhledem k výše stanoveným výzkumným otázkám byl zvolený kvalitativní metodologický přístup neboli kvalitativní strategie (Hubík, 2006; Miovský, 2006). Což odpovídá cíli výzkumu a to prozkoumat sociální skutečnost, tedy požadavky kladené na žadatele o NRP, jak je vnímají a interpretují subjekty výzkumu a jaký tomu přiřkládají význam. Což odpovídá cílům kvalitativního výzkumu, jak je definovala Loučková (2010)⁹ nebo Disman (2002)¹⁰.

Zvolili jsme terénní typ výzkumu, jak jej definuje Miovský (2006). Terénní výzkum umožňuje hlouběji poznat prostředí, kde jsou požadavky na žadatele o NRP kladeny a kde jsou tyto požadavky interpretovány. Terénní výzkum dále umožňuje odhalit různé roviny významů, jaké osoby zainteresované v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče dávají sobě i prostředí a prostřednictvím analýzy těchto různých kontextů se snaží popsat, vysvětlit a interpretovat jednání lidí, způsob jejich uvažování o problému.

2.3 Metoda výběru výzkumného vzorku

Jako metodu výběru výzkumného vzorku jsme zvolili „stratifikovaný účelový výběr“ dle klasifikace Miovského (2006), tedy výběr na základě předem stanovených kritérií.

Před samotným výběrem jsme si připravili totální výběr: „kde patřily všechny zainteresované osoby¹¹ v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče v Moravskoslezském kraji. Zainteresovanými osobami jsou sociální pracovníci obce s rozšířenou působností (dále OÚ) v Moravskoslezském kraji, kteří mají pod sebou agendu NRP, psychologové z Centra psychologické pomoci (dále CPP)¹², kteří realizují psychologické vyšetření žadatelů o NRP pro Moravskoslezský kraj, sociální pracovníci krajského úřadu (dále KÚ) Moravskoslezského kraje, kteří mají pod sebou agendu NRP a posudkový lékař vyhotovující zdravotní posudek pro žadatele o NRP z Moravskoslezského kraje.“ (Kozáková, 2012, s. 50)

Oslovili jsme z každé oblasti jednoho nebo dva zástupce, kteří byli ochotni se do výzkumu zapojit. Komunikační partnery jsme oslovovali do doby, než jsme dosáhli teoretické saturace. Interview se na konec zúčastnilo celkem pět komunikačních partnerů, všichni komunikační partneři byly ženy. Komunikační partneři měli dlouholetou praxi v NRP, průměrná délka praxe v tomto oboru činila 19 let. Jednotliví

⁹ „Cílem kvalitativního výzkumu je prozkoumat sociální skutečnost prostřednictvím odhalení subjektivních významů [...] takový výzkum předpokládá proteoretickou otázku typu, jak je svět vnímán a interpretován subjekty výzkumu.“ (Loučková, 2010, s. 46)

¹⁰ „Kvalitativní výzkum [...] cílem tu je odhalit význam podkládaný sdělovaným informacím.“ (Disman, 2002, s. 285)

¹¹ Činnost zainteresovaných osob v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče spočívá ve zprostředkování osvojení a pěstounské péče jak je definováno v zákoně o SPOD (§19a odstavec 1).

¹² Centrum psychologické pomoci: www.cepp.cz

komunikační partneři měli zkušenost s různou velikostí obce, ve které působili. Samotné interview bez úvodu a závěru trvalo průměrně 40 minut.

2.4 Technika získávání dat

Za techniku sběru dat jsme zvolili nestrukturované interview v kombinaci s nestrukturovaným pozorováním od doby prvního kontaktu. To je charakteristické pro terénní výzkum.(Miovský, 2006).

Stěžejní otázka do interview, která nám pomohla zodpovědět dílčí výzkumné otázky a tím i hlavní výzkumnou otázku, zněla (Punch, 2008): „Vy jako osoba zapojena do procesu podání žádosti o náhradní rodinnou péči, do procesu posuzování žadatelů o náhradní rodinnou péči a procesu zprostředkování náhradní rodinné péče (dle pozice komunikačního partnera), mohla byste mi z pohledu vaší pozice popsat, jaké máte zkušenosti s problematikou náhradní rodinné péče?“ V průběhu interview jsme využili možnost sondování v kontextu rozhovoru. V průběhu realizace interview jsme se snažili dodržet etické zásady, jak je popisuje Hendl (2005).

Po doslovné deskripci prvního interview jsme začali s prvotní analýzou, abychom díky tomu mohli následující interview upravit. Avšak k zásadním změnám ve vedení interview nedošlo, pouze jsme se utvrdili v sondovacích otázkách v průběhu interview.

2.5 Organizace sběru dat

Ke komunikačním partnerům jsme přistupovali vždy individuálně. Místo a čas sběru dat si zvolili sami. Rozhovor tedy probíhal v pracovní době a v místě pracoviště.

Interview jsme nahrávali na diktafon, po podepsání souhlasu s účastí na výzkumu. Pozorování bylo zaznamenáno do záznamového archu pro pozorování. Demografické údaje s kontextovými údaji o komunikačním partnerovi jsme si zaznamenali do záznamového archu pro osobní údaje.

2.6 Metoda zpracování, analýzy a interpretace dat

Zvukový záznam jsme díky doslovné transkripce a pomocí transkripčních značek převedli na text pomocí programu F4. Poznámky ze záznamových archů pro osobní údaje jsme přepsali do všeobecného záznamového archu. Všechny data jsme posléze systematizovali. (Miovský, 2006; Hendl, 2005)

Po systematizaci dat jsme přešli ke kódování dat, čímž jsme zahájili analýzu. Pokračovali jsme dílčí kvalitativní analýzou, a to metodou vytváření trsu dle Miovského (2006). Jednotlivé zakódované texty jsme seskupovali na základě vzájemného přeryvů¹³ a vytvářeli jsem trsy. Postupně jsme trsy začali skládat do induktivně zformulovaných kategorií pomocí opakujících se znaků v trsu. Některé kategorie se nám rozdělily do dílčích subkategorií¹⁴. Jednotlivé trsy jsme

¹³ Objevoval se tematický, prostorový, časový a personální překryv.

¹⁴ Vznikli mi tyto kategorie se sub-kategoriemi – děti v NRP (popis dětí v NRP, potřeby dětí v NRP, potřeby původních dětí), žadatelé o NRP (musí doložit, šetření u žadatelů, musí být rozhodnutí a připraveni, zamítnutí žádosti, práva žadatelů), vnímání NRP (definice NRP, proces NRP pozitivně, proces NRP negativně, novela zákona o SPOD), spolupráce (OÚ, KÚ, CPP, MPSV, posudkový lékař, poradní sbor, náhradní rodiče).

od jednotlivých komunikačních partnerů rozdělili pomocí metody kontrastů a srovnávání, vzniklé kategorie a subkategorie propojili a identifikovali rozdíly mezi nimi. Následně jsme vzniklé kategorie a subkategorie popsali. Dále jsme pomocí metody vyhledávání a vyznačování vztahů induktivně nacházeli souvislosti a vztahy mezi těmito kategoriemi, subkategoriemi a samotnými fenomény¹⁵. Také jsme vyznačili vztahy, na které upozorňovali během interview komunikační partneři a k těmto vztahům jsme hledali vysvětlení. V rámci interpretace dat byly jevy a vzniklé vztahy mezi kategoriemi, subkategoriemi a mezi jednotlivými jevy popsány.

Během celého procesu realizace výzkumu jsme využili metody kontroly a zvyšování validity. (Miovský, 2006)

3 Výsledky výzkumu

Sociální pracovníci a psychologové zainteresovaní v procesu zprostředkování NRP v Moravskoslezském kraji vnímají celý proces zprostředkování NRP pozitivně a to hlavně díky spolupráci a komunikaci mezi zainteresovanými osobami. Důkazem této spolupráce jsou ujasněné požadavky kladené na žadatele o NRP. Níže shrnuji proces posouzení v Moravskoslezském kraji, jak jej sami komunikační partneři popisovali. Z tohoto popisu je patrné, z jakých zdrojů komunikační partneři vychází a které mají po ruce při posuzování.

První posouzení sepisují sociální pracovníci na obecním úřadě (dále OÚ). V Moravskoslezském kraji toto sociální posouzení má vždy podobnou strukturu, neboť se drží metodického doporučení k procesu náhradní rodinné péče vydané Krajským úřadem (dále KÚ). Sociální pracovníci z KÚ ve spolupráci s psychology z Centra psychologické pomoci (dále CPP) sepsali tuto metodiku pro jednotný a vyčerpávající vzhled sociálního posouzení. Vycházeli přitom ze zákona o SPOD, z metodických doporučení MPSV a z vlastních zkušeností. Sociální pracovníci z OÚ tuto metodiku chválí a v praxi podle ní sociální posouzení sepisují. Sociální posouzení je sice bráno ze široka, ale na tomto posouzení je postaveno psychologické a zdravotní posouzení. Avšak podle sociálních pracovníků z KÚ stále existují sociální pracovníci, kteří podle metodiky neseписují sociální šetření.

Na sociální a posléze zdravotní posouzení navazuje psychologické posouzení, které některé položky sociálního posouzení hlouběji rozebírá a zabývá se novými psychologickými aspekty NRP. Vzhledem k tomu, že psychologové vychází ze sociálního posouzení, spolupracovali s KÚ na tvorbě výše jmenovaného metodologického doporučení KÚ k sociálnímu posouzení. V průběhu psychologického posouzení probíhá příprava žadatele. Po realizaci přípravy musí ještě proběhnout individuální sezení s psychologem, kde psycholog vypracuje psychologické posouzení. Všichni psychologové v psychologickém posouzení postupují podobně podle interních metodických pokynů, které vypracovává hlavní pobočka CPP pro všechny své detašované pracoviště v celém Moravskoslezském kraji. Při zpracování interních metodických pokynů vychází ze zákona o SPOD a metodických doporučení MPSV.

¹⁵ Nejsilnější vztah byl trojúhelník mezi žadateli o NRP, dětmi v NRP a multioborový tým v NRP

V každém posouzení se může objevit navíc doporučení pro některého odborníka, na co by se mohl během svého posouzení zaměřit. Na závěr je uvedeno doporučení pro KÚ a poradní sbor, kterému dítěti by tito žadatelé mohli naplňovat potřeby. Zainteresované osoby během procesu posuzování žadatelů také komunikují osobně, telefonicky nebo e-mailem, komunikační partneři si spolupráci chválí a nejenom v rámci Moravskoslezského kraje.

Komunikační partneři s procesem zprostředkování NRP v podstatě souhlasí, největší přínos vidí v přípravě a v posouzení žadatele o NRP, díky kterému může poradní sbor vybírat vhodné náhradní rodiče pro konkrétní dítě. Proces posuzování žadatele a příprava je komunikačními partnery vnímána jako dlouhá doba pro žadatele, ale souhlasí s ní, neboť i těhotenství samotné trvá podobnou dobu.

Jednotlivé požadavky kladené na žadatele o NRP byly komunikačními partnery vnímány a interpretovány podobným způsobem, avšak jednotlivé zainteresované osoby dávaly větší důraz na jiné požadavky, záleželo na oboru zainteresované osoby. Komunikační partneři shodně na první místo kladli potřeby dětí. Jeden z nejdůležitějších požadavků kladených na žadatele o NRP komunikační partneři popisovali jako schopnost naplňovat potřeby přijatých dětí. Potřeby dětí, tak jak je definovali komunikační partneři, se nejvíce blížily základním psychickým potřebám dětí od Langmeiera a Matějčka (2011) a potřebám attachmentu podle Bowlby (2010). Schopnost žadatele naplňovat potřeby přijatých dětí popisují jednotlivé zainteresované osoby do závěru posouzení. Je-li to nutné, specifikují, kterým dětem jsou žadatelé schopni ty potřeby naplňovat a kterým pravděpodobně ne. Poradní sbor byl komunikačními partnery vnímán jako orgán, který dohlíží na to, aby náhradní rodina opravdu uměla naplnit potřeby toho dítěte.

Většina komunikačních partnerů zmiňovala požadavek, aby byli žadatelé rozhodnutí, jaké dítě mohou přijmout do pěstounské péče nebo do osvojení. Zde záleží na tom, jak je žadatel nastaven, co je ochoten nabídnout a na co se sám cítí. Rozhodnutí, jaké dítě přijmout, se během posuzování a přípravy mění a utvrzuje. Neboť příprava často seznámí žadatele s faktem, jaké děti do NRP chodí a co tyto děti potřebují¹⁶. V tomto rozhodování dle komunikačních partnerů hraje i velkou roli, zda je žadatel z velkého města nebo z vesnice. Na vesnici není anonymita a někdy veřejnost může být nepříjemná vůči pěstounům, osvojitelům nebo dětem.

Ač komunikační partneři vnímají pozitivně NRP a s tím spojené požadavky kladené na žadatele o NRP, shodli se, že nesouhlasí s pěstounskými rodinami s větším počtem přijatých dětí. S tím souvisí finanční ohodnocení pěstounů, které v loňském znění zákona o SPOD i v novelizovaném znění zákona o SPOD motivuje pěstouny vzít si třetí dítě do pěstounské péče. To podle sociálních pracovníků i psychologů, kteří se zúčastnili výzkumu není v pořádku, nejde tak už o potřeby umístěných dětí, ale potřeby náhradních rodičů. Komunikační partneři se snažili připomínkovat novelu zákona o SPOD, aby se omezil počet přijatých dětí do pěstounské péče na čtyři děti a odměna pěstouna by měla být dostatečně vysoká při přijetí jednoho dítěte a pak úměrně stoupat. Tyto připomínky nebyly vyslyšeny.

¹⁶ Komunikační partneři popisovali děti do osvojení, jako děti převážně malé a děti do pěstounské péče jako děti převážně větší, zdravotně znevýhodněné a často jiného etnika.

4 Diskuze

Zainteresované osoby do procesu zprostředkování NRP vnímají celý proces pozitivně a to především díky vzájemné komunikaci v Moravskoslezském kraji. Lze vypořádat, že podle výpovědí sociálních pracovníků a psychologů proces posouzení na sebe plynule navazuje. Základem je sociální posouzení, které má široký záběr od sociálního šetření, přes základní informace o zdravotním a psychickém stavu žadatele, na kterém pak může lékař a psycholog stavět. Zásahu dobré komunikace a rychlého vyřízení a posouzení žádosti komunikační partneři přisuzují KÚ, který metodicky vede sociální pracovníky na OÚ a vedení CPP, který metodicky vede psychology na detašovaných pracovištích v bývalých okresních městech. Komunikace na této úrovni není všude, jak tvrdí z praxe Hofrová a Rotreklová (2009), v některých krajích spolupráce zainteresovaných osob naopak stále chybí. Nutnost komunikace všech zainteresovaných osob pro dobré fungování NRP považuje například i Konečná a Koubová (2010) v závěrech svého výzkumu.

Co se týká komunikace, jak vyplynulo z výzkumu Sobotkové (2003), měli by mezi sebou umět komunikovat i odborníci s náhradními rodiči a komunikace by měla probíhat formou partnerské spolupráce. Stejně tak by se měla plánovitě posilovat spolupráce státu s nestátními organizacemi.

Jak již bylo zmíněno, v Moravskoslezském kraji je nejvyšší počet umístěných dětí do NRP a také bývá nejvíc podaných žádostí o NRP. (MPSV, 2012) Otázka je proč tomu tak je? Podle Konečné a Koubové (2010) osoby realizující přípravu pocítují nedostatek žadatelů. Avšak v roce realizace výzkumu, v roce 2012 sociální pracovníci na OÚ a KÚ zaznamenali rapidní nárůst žadatelů, nově se objevují zájemci o pěstounskou péči na přechodnou dobu a vyrovnává se poměr počtu žádostí o pěstounskou péči a osvojení¹⁷. Komunikační partneři tento trend vnímali velice kladně. Vzhledem k tomu, že MPSV ještě nemá zpracovanou statistiku za loňský rok, nelze toto posoudit. Můžeme pouze odhadovat, čím byl tento trend zapříčiněn. Mohla to způsobit média zprávou o tom, že se budou rušit dětská centra a bude potřeba větší počet pěstounů a pěstounů na přechodnou dobu. Nebo to mohla způsobit dlouho očekávaná novelizace zákona o SPOD, která navrhuje větší odměnu pěstounovi, která bude brána jako plat. Mohla to také ovlivnit lokální kampaň „Dejme dětem rodinu“¹⁸.

Jak jsme již popsali ve výsledcích výzkumu, komunikační partneři v Moravskoslezském kraji, tedy jak sociální pracovníci, tak psychologové, hledají náhradní rodinu pro dítě a ne dítě pro rodinu. Což prý podle Hofrové a Rotreklové (2009) ještě v dnešní době není pravidlo. Že se hledá náhradní rodina pro dítě poukazuje i fakt, že komunikační partneři nesouhlasí s velkými pěstounskými rodinami, neboť „umístění dítěte do náhradní rodiny s sebou přináší značný zásah do života dítěte a silně ovlivňuje jeho psychický i tělesný vývoj (Ptáček, a další, 2011, s. 36)“ a potřebuje individuální péči náhradních rodičů. Je tedy otázkou, zda větší počet přijatých dětí v rodině je opravdu ještě v zájmu dětí nebo rodičů?

¹⁷ Do teď byl větší zájem o osvojení.

¹⁸ www.ostrava.cz/cs/o-meste/aktualne/kampane/dejme_detem_rodinu

Zajímavý rozdíl mezi Moravskoslezským krajem a například Prahou je ten, že před-výběr pro poradní sbor realizují v Moravskoslezském kraji sociální pracovníci KÚ a v Praze, jak popsal Gabriel a Novák (2008) před-výběr realizuje posudkový psycholog kraje.

Stejně jak komunikační partneři tak i jiní odborníci v NRP podle Gabriela a Nováka (2008) tvrdí, že doba čekání by měla trvat minimálně 9 měsíců, což teď tak asi trvá proces od podání žádosti do jejího založení do databáze žadatelů vhodných stát se pěstounem či osvojitelem. Devět měsíců se totiž rovná době fyziologického těhotenství, jde o tzv. dobu očekávání.

Je třeba podotknout, že v procesu zprostředkování NRP u příbuzných, zcela chybí hlubší posouzení a jakákoliv příprava¹⁹, jak zmínili komunikační partneři. Tento problém spatřuje i Konečná a Koubová (2010), které spatřují nedostatek přípravy příbuzenských pěstounů, ale i v nepřipravenosti laické veřejnosti (např. učitelé). Je otázka proč v dnešní době laická veřejnost není stále informována o problematice NRP a připravena potkávat pěstouny a osvojitele s dětmi?

Závěr

Nyní v závěru příspěvku výsledky výzkumu vztáhnou k mým dílčím výzkumným otázkám. Sociální pracovníci na OÚ při kladení požadavků na žadatele o NRP vychází ze zákona o SPOD a z metodického doporučení MPSV. Pro efektivnější sociální posouzení KÚ Moravskoslezského kraje shrnul veškeré důležité informace z těchto materiálů do metodického doporučení. Psychologové z CPP při kladení požadavků na žadatele také vychází ze zákona o SPOD a hlavně z metodického doporučení MPSV. CPP veškeré tyto důležité informace také shrnul do interní metodiky, které se všichni psychologové z detašovaných pracovišť CPP v Moravskoslezském kraji při psychologickém posouzení drží. Tvorba výše jmenovaných metodik podle výzkumu zefektivnila a zpříjemnila spolupráci všech osob zainteresovaných do procesu zprostředkování NRP. (Kozáková, 2012)

Požadavky kladené na žadatele o NRP byly sociálními pracovníky a psychology, kteří se zúčastnili výzkumu, vnímány a interpretovány podobným způsobem. Přestože jednotlivé zainteresované osoby definovaly stejné požadavky, avšak dávali větší důraz každý na jiné požadavky dle jejich odbornosti. Proto na sebe jednotlivé posouzení navazovaly. Největší pozornost sociálních pracovníků i psychologů byla věnovaná schopnosti žadatele naplňovat potřeby přijatých dětí do pěstounské péče nebo dětí do osvojení. V Moravskoslezském kraji osoby zainteresované do procesu zprostředkování NRP se snaží hledat náhradního rodiče pro konkrétní dítě s konkrétními potřebami. (Kozáková, 2012)

Domníváme se, že výzkumný cíl popsat, jak jednotlivé zainteresované osoby v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče vnímají a interpretují požadavky kladené na žadatele o náhradní rodinnou péči, byl realizací kvalitativního výzkumu naplněný. Bylo by také vhodné zjistit, jakým způsobem vnímají požadavky kladené na žadatele o NRP samotní žadatelé, osvojitelé nebo pěstouni v Moravskoslezském

¹⁹ Z toho důvodu nyní realizuji výzkum na téma příbuzenská péče.

kraji. Popřípadě by bylo přínosné porovnání, jak to chodí v jiných krajích, neboť může být postup kraje v posouzení odlišný.

Reference

BOWLBY, J. Vazba: teorie kvality ranných vztahů mezi matkou a dítětem. Praha: Portál, 2010. str. 360. ISBN: 978-80-7367-670-4.

BUBLEOVÁ, V. a další. Základní informace o náhradní rodinné péči. Praha: Středisko náhradní rodinné péče o.s. 2011. ISBN 978-80-87455-01-2.

ČELEDOVÁ, L. Doporučený postup pro posudkové a praktické lékaře č. j.: 2010/13556-23, Posouzení zdravotního stavu dětí a žadatelů pro účely náhradní rodinné péče dle zákona č. 359/1999 Sb. [Online] 2010. [cit. 2012-02-17] Dostupné na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/8318/DOPORUCENY_POSTU_P1.pdf>

ČERNÁ, R. a SVOBODOVÁ, D. Metodika přípravy k pěstounství. Chrudim : Amalthea o.s., 2011. str. 59. ISBN 978-80-904801-4-8.

DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. 3. vydání. Praha : Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0139-7.

DVOŘÁK, J. Systém náhradní výchovy. Aspekty náhradní výchovy. [Online] 22. 11. 2007. [cit. 2012-01-25] Dostupné na WWW: <http://www.anv.cz/System_nahradni_vychovy.pdf>

GABRIEL, Z. a NOVÁK, T. Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008. str. 144. Sv. 1. 978-80-247-1788-3.

HENDL, J. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. 1. vydání. Praha : Portál, 2005. str. 408. ISBN 80-7367-040-2.

HOFROVÁ, V. a ROTREKLOVÁ, E. Odborná příprava budoucích pěstounů a osvojitelů. Brno: TRIADA - Poradenské centrum o.s., 2009. str. 38. ISBN 978-80-254-4588-4.

HRUŠÁKOVÁ, M. Komentované zákony: zákon o rodině; zákon o registrovaném partnerství. Praha: C. H. BECK, 2009. ISBN 978-80-7400-061-4.

HUBÍK, S. Hypotéza. 1. vydání. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. str. 80. ISBN 80-7040-842-1.

KONEČNÁ, H. a KOUBOVÁ, L. Monitoring příprav na náhradní rodinnou péči v České republice. Praha: Středisko náhradní rodinné péče o.s., 2010. str. 113. ISBN 978-80-87455-00-5.

KOZÁKOVÁ, A. Diplomová práce: Náhradní rodičovství z pohledu požadavků kladených na žadatele. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií, 2012.

LOUČKOVÁ, I. Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkum. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-86429-79-3.

MACHÁČKOVÁ, L. Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině. In Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Iuridica, 2000, 2.

MATĚJČEK, Z. a kolektiv. Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny. Praha: Portál, 1999. str. 184. Sv. 1. ISBN 80-7178-304-8.

MATĚJČEK, Z. a LANGMEIER, J. Psychická deprivace v dětství. 4. vydání. Praha: Karolinum, 2011. str. 399. ISBN 978-80-246-1983-5.

MATĚJČEK, Z. O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. Praha : Portál, 1994. str. 98. ISBN 80-85282-6.

MIOVSKÝ, M. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha : Grada Publishing, a.s., 2006. str. 332. ISBN 80-247-1362-4.

MOTEJL, O. a další. Rodina a dítě: sborník stanovisek veřejného ochránce práv. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007.

MPSV. Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2011. [Online] 2012. [cit. 2013-07-16]

Dostupné na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13612/rocenka_2011.pdf>
ISBN 978-80-7421-049-5.

PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. a ČELEDOVÁ, L. Vývoj dětí v náhradních formách péče. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011. str. 54. ISBN 978-80-7421-040-2.

PUNCH, K. Úspěšný návrh výzkumu. [překl.] Jan Hendl. 1. vydání. Praha : Portál, 2008. str. 232. ISBN 978-80-7367-468-7.

SOBOTKOVÁ, I. Pěstounské rodiny: jejich fungování. Praha : MPSV, 2003. str. 144 . ISBN 80-86552-62-4.

SVOBODOVÁ, M., VRBOVSKÁ, P. S. a BÁRTOVÁ, D. Zpráva o stávajícím stavu náhradní rodinné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v České republice (2001). Sociální práce / Sociálna práca. 2003, 2.

ŠKOVIERA, A. Dilemata náhradní výchovy. 1. vydání. Praha : Portál, 2007. str. 144. ISBN: 978-80-7367-318-5.

VÍTKOVÁ, R. K.. Metodické doporučení MPSV č. 7/2009 k odbornému posuzování žadatelů o zprostředkování náhradní rodinné péče. [Online] 2009a. [cit. 2012-02-15]
Dostupné na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7271/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-7.pdf>

VÍTKOVÁ, R. K.. Metodické doporučení MPSV č. 8/2009 k postupu a cílům psychologického vyšetření žadatelů o osvojení nebo pěstounskou péči. [Online] 2009b. [cit. 2012-02-15]
Dostupné na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7272/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-8.pdf>

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej

Kontaktní adresa

Mgr. Aneta Kozáková

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Fr. Šrámka 3, 709 00 Ostrava, Česká republika

E-mail: aneta.kozakova@osu.cz

Tel. číslo: +420 776 047 108